

МИСЛЕННЯ І МОВЛЕННЯ. НАВКОЛО ДУМОК КАЗИМЕЖА ТВАРДОВСЬКОГО¹

Анна Брожек

габілітований доктор, ад'юнкт кафедри логічної семіотики Інституту філософії Варшавського університету (ПОЛЬЩА), e-mail: broscius@gmail.com, адреса: Polska, 00-927 Warszawa, ul. Krakowskie Przedmieście 3/304.

UDC: 162

ВСТУП

Стаття "Про ясний і неясний філософський стиль" Казимежа Твардовського² вважається одним з програмних текстів створеної ним школи, адже ясність філософського стилю була однією з найсуттєвіших методологічних детермінант наукової творчості Твардовського і його учнів. Окрім цього дана стаття Твардовського започаткувала дискусію, яка стосувалася, з одного боку, потреби ясності у мові філософії, і, з іншого боку, питання відношення між мисленням і мовою. Наступні міркування будуть присвячені останньому питанню, яке, зрештою, є предметом активного обговорення також і в сучасній європейській філософії. Я переконана, що вдале вирішення питання про зв'язок між мовою і мисленням буде можливим тільки після відповідного формулювання цього питання, тобто, після здійснення правильної дефініції термінів, які фігурують у словесному формулюванні цього питання, і експлікації більш детальних питань, з яких складається дане питання.

1. МИСЛЕННЯ І МОВЛЕННЯ

1.1. Мова і мовлення

Припустимо, що мова – це певна множина виразів разом з їх сенсами, в якій є виділена підмножина простих виразів, і для якої є визначена процедура утворення складних виразів. Для того, щоб просто пояснити, чим є мовлення в даній мові, варто скористатися розрізненням виразів-екземплярів і виразів-типів³. Мову слід розуміти як множину виразів-екземплярів, або виразів-типів. Вирази-екземпляри при цьому – це певні написи або звуки, а вирази-типи інтерпретуються або як множини відповідних виразів-екземплярів, або як певні неповні предмети.

Отже, мовлення в даній мові є процесом утворення виразів-екземплярів, які належать до цієї мови, у вигляді або відповідних рядів звуків, або відповідних рядів написів. Отже, ми прийемо наступну дефініцію „мовлення” *sensu largo* [SL]:

(1) Якщо x говорить_{SL} мовою j , то x утворює вирази (у вигляді звуків або написів), які належать до мови j .⁴

Настільки широка дефініція „мовлення” наражається на кілька легких для формулювання закидів. Наприклад, напрошується закид, згідно з яким не кожен процес висловлювання виразів якоїсь мови ми можемо назвати „мовленням”. Додаток, який необхідний для того, щоб висловлення слів було мовленням, називається по різному: „висловлюванням з розумінням”, „інтенціональним висловлюванням” ітд.

¹ Стаття написана в рамках проекту "The Significance of the Lvov-Warsaw School in European Culture", який фінансується Фондом сприяння польській науці.

² Див. Twardowski (1919-1920).

³ В англійській термінології: "tokens"- "types".

⁴ Або: вирази, які є екземплярами виразів-типів, які належать до мови j .

Нижче я припускаю, що тим, що відрізняє мовлення *sensu stricto* [SS] від здефініюваного вище мовлення_{SL}, є наявність певної комунікаційної інтенції. Дану інтенцію ми спрямовуємо на існуючого або уявного адресата нашого мовлення, а полягає вона у волі передачі цьому адресату змісту своїх думок, при чому висловлювані в типових ситуаціях (на яких я тут сконцентруюся) слова добираються таким чином, щоб адекватно виразити ці думки.

Отже, припустимо, здійснюючи певну ідеалізацію, що існує певне підпорядкування між елементами множини думок $\{m_1, m_2, \dots\}$ і елементами множини виразів $\{w_1, \dots, w_n\}$, а саме таке, що вираз w_i виражає думку m_i . Хтось виражає в мовленні думку m_i адекватно тоді, коли, для того щоб її виразити він висловлює підпорядкований їй вираз w_i .

Тапер ми скажемо, що:

(2) x мовить_{SS} до y -а мовою j , коли x утворює вирази w_1, \dots, w_k , які належать до мови j^1 для того, щоб передати y -у думки m_1, \dots, m_k .

Щоб уникнути певних небажаних наслідків формулу (2) слід попередити припущенням, що той, хто говорить, дійсно має відповідні думки. Тоді ми б отримали наступну формулу:

(3) Припустимо, що x має думки m_1, \dots, m_k . Тоді: x мовить_{SS} до y -а мовою j , коли x утворює вирази w_1, \dots, w_k , які належать до мови j для того, щоб передати y -у думки m_1, \dots, m_k , яким дані вирази є підпорядковані.

Інтенція в такому розумінні, виражена у формулі (3) за допомогою виразу „для того, щоб”, є певним волітвним переживанням; у ньому йдеться про волю передачі наявних у свідомості думок. Процес мовлення слід, використовуючи термінологію Твардовського, визнати психофізичним процесом, а мислення – психічною складовою мовлення.²

1.2. Мислення і ментальна мова

Розглянемо детальніше поняття мислення.

Мислення є психічним процесом, тобто процесом, етапами якого є почергові ментальні стани (психічні переживання) певної особи. Опираючись на Твардовського ми виділяємо серед цих станів (переживань) уявлення, переконання і стани подібні до переконань (супозиції), почуття і акти волі.

Особливу роль в ментальних процесах відіграють переконання, тому деколи "мисленням" називається процес, почерговими етапами якого є певні переконання або їх різновиди (супозиції). Особливим видом мислення в такому розумінні є розумування, в якому почергові етапи знаходяться у такому взаємному відношенні, що (просто кажучи) одне переконання "тягне" за собою інше.

Мислення як певний процес – це відповідник процесу мовлення. Насувається питання: що "з ментального боку" є відповідником мови, яка розуміється як певна множина виразів? Назвемо цей мисленнєвий відповідник вербальної мови "ментальною мовою". Здається, що, якщо з вербального боку ми маємо абстрактну множину виразів і їх висловлення, то з ментального боку ми маємо абстрактну множину психічних переживань і їх реалізація у свідомості.

Вище було сказано, що складником мовлення *sensu stricto* є мислення. Адже слід мати якісь переживання для того, що хотіти їх виразити, причому також це хотіння є певним видом мислення. Однак, як виглядає зв'язок між ментальною мовою (яка розуміється як множина переживань) і вербальною мовою?

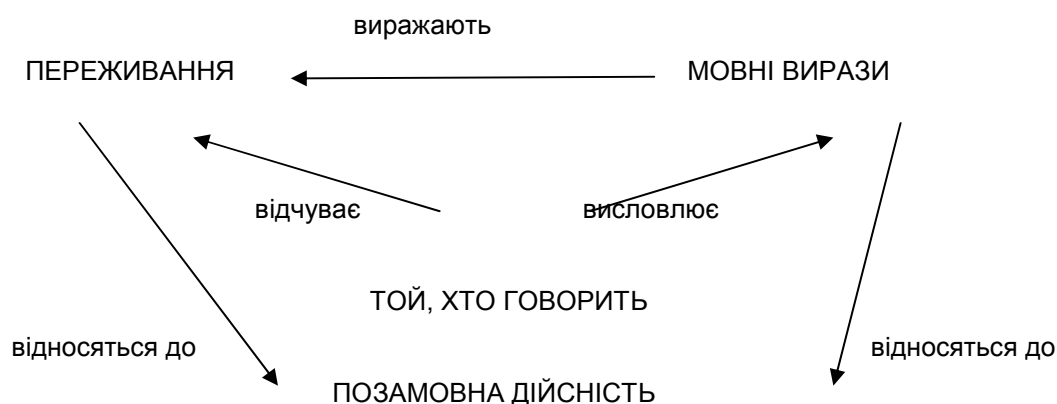
¹ Або: вирази, які є екземплярами виразів-типів, які належать до мови j .

² Можливо слід додати, що при такому розумінні "мовлення", в якому цей термін відноситься до висловлення виразів даної мови з певною інтенцією, з обсягу "мовлення" випадає, з одного боку, неінтенціональне висловлення звуків немовлятами, а, з іншого боку, – інтенціональне і неінтенціональне послугоування позавербальними знаками. Відповідні модифікації в запропонованій редуційній дефініції "мовлення" дозволили б включити обидва явища до обсягу цього терміну, але це привело б до зайвих ускладнень. Тому для зручності подальших розмірковувань мовою_{SS} ми вважатимемо тільки інтенціональне послугоування вербальною мовою.

Отже, вважається, що мовні вирази, з одного боку, мають семантичні зв'язки з елементами позамовної дійсності, до якої вони завдяки цим зв'язкам відносяться "безпосередньо", тобто незалежно від ймовірного "посередництва" мисленнєвих актів. З іншого боку, вважається, що мовні вирази за участі своїх комунікаційних функцій відносяться до переживань того, хто говорить або пише. Наприклад, речення "Станіслав посміхається" виражає переконання (особи, яка висловлює це речення), що Станіслав посміхається, і відноситься до певного, зовнішнього щодо цієї особи стану речей, який полягає у тому, що Станіслав посміхається. Назва "Станіслав" відноситься до Станіслава і виражає думку (особи, яка вимовляє цю назву) про Станіслава, а саме виображення Станіслава.¹

Коли ми говоримо, що певні вирази виражають думки даного типу, то тут йдеться про комунікаційну (а не семантичну) функцію цих виразів.² Комунікаційною функцією декларативних речень є вираження переконань, комунікаційною функцією імперативів – вираження волі здійснення певних станів речей, комунікаційною функцією знаків окликів – вираження емоцій ітд.

Цю ситуацію ви можемо відобразити у наступній схемі:

Отже, принаймні деколи мислення супроводжується так званим тихим мовленням, тобто виображуванням собі висловлених слів. Можливо слід було б сказати, що в цьому випадку "адресатами" такого нашого "тихого" мовлення є ми самі. Чи, однак, у випадку тихого мовлення можна говорити про якийсь комунікаційний намір? А може усвідомлення собі своїх думок є таким самоінформуванням про зміст своїх думок? Чи можна мислити і не усвідомлювати собі, що ми мислимо?

¹ Твардовський наступним чином писав про комунікаційну функцію назв: "Кожна назва виконує потрібне завдання. Коли я кажу «сонце», то, по-перше, я даю зрозуміти, що я про щось думаю, що я виображую собі сонце. Отже, іменник інформує слухача чи читача цього слова, що у свідомості того, хто це слово вимовляє або пише відбувається або відбувся акт виображування. Таким чином вимовлення виразу «сонце» спричинює певну дію свідомості слухача і одночасно надає йому зміст, яким дана дія повинна бути заповнена. Адже, коли хтось почує вимовлене слово «сонце», то він не буде собі виображувати будь-що, а виобразить собі те, що даний вираз означає, тобто виобразить собі сонце. У цьому полягає друге завдання назви: вона заповнює свідомість слухача певним змістом, який є тим самим, що й значення виразу. Адже, зміст виображення називається «значенням» з огляду на вираз, який є знаком дії, яка має місце у свідомості. Але коли я вимовлю вираз «сонце», то тим самим я звертаю увагу слухача на дане вогняне тіло, яке є центром нашої планетної системи. Вираз «сонце» не тільки означає щось, а саме зміст виображення сонця, а й одночасно ПОЗНАЧАЄ предмет. Отже, кожна назва виражає акт свідомості (*exponit actum*), надає значення цього акту, тобто її зміст (*significat*), і позначає предмет (*nominat*)". Див. Twardowski (1902-1903), с. 49.

² Тут я використовую розрізнення введене К. Айдукевичем.

1.3. Позавербальне мислення

Видається в кожному разі безперечним те, що:

(а) деколи ми мислимо словами, висловлюючи їх "в думках", тобто виображуючи собі їх;

(б) деякі наші ментальні стани (виображення собі чогось, пригадування собі чогось, або страх перед чимось) не вимагають для свого існування вербалізації;

(с) вербальна мова (загальніше – знаки) є необхідною для передання іншим змісту наших думок, а також уявлень.

Натомість, відкритим залишається питання, чи можна мати незвербалізовані (невербалізовані?) переконання і розумувати без слів.

Щоб поставити цю проблему більш виразно, поміркуймо над наступною ситуацією.

Нехай Аліція, Ян і Станіслав є дітьми Анни, при чому Аліція вища від Яна, а Ян вищий від Станіслава. Припустимо, що Анна дивиться на трьох своїх дітей і почергово мають місце наступні факти:

(4) Анна бачить Аліцію.

(5) Анна каже "Аліція".

(6) Анна виображує собі слово "Аліція".

(7) Анна бачить, що Аліція вища від Яна.

(8) Анна бачить, що Ян вищий від Станіслава.

(9) Анна на основі того, що (6) і (7) висновує, що Аліція вища від Станіслава. (Анна на основі того, що (6) і (7) усвідомлює собі, що Аліція вища від Станіслава?)

(10) Анна каже: "Аліція вища від Яна".

(11) Анна каже: "Ян вищий від Станіслава".

(12) Анна каже: "Аліція вища від Станіслава".

(13) Анна каже: "Аліція вища від Яна, а Ян вищий від Станіслава, отже Аліція вища від Станіслава".

(14) Анна виображує собі речення "Аліція вища від Яна".

(15) Анна виображує собі речення "Ян вищий від Станіслава".

(16) Анна виображує собі речення "Аліція вища від Станіслава".

(17) Анна виображує собі речення "Аліція вища від Яна, Ян вищий від Станіслава, отже Аліція вища від Станіслава".

Стани речей стверджені в (4), (5) і (6) є, як видається, незалежними. Можна дивитися на Аліцію незалежно від того, вимовляється, чи виображується її ім'я. Але чи можна ідентифікувати Аліцію як Аліцію, ані не вимовляючи, ані виображуючи собі її імені?

Стани речей (7)-(9) можуть мати місце незалежно від процесів (10)-(13). Чи (8) може мати місце без (14)-(17)?

Незалежно від того, якою є відповідь на це питання, ми можемо виразно сказати, що одна річ є певною – коли б замість речень про Аліцію, Яна і Станіслава дати відповідно "100 000 > 10 000", "10 000 > 1000", "100 000 > 1000", то про жодне "наочне" розумування не могло б бути мови.

2. ТВАРДОВСЬКИЙ ПРО МОВЛЕННЯ І МИСЛЕННЯ

Тепер я, враховуючи вищенаведені розрізнення і гіпотези, проаналізую точку зору Твардовського, викладену в його працях.

2.1. Вербальність абстрактного мислення

Прийнялося приписування Твардовському погляду про тісний зв'язок мови і мислення, чи, коротко кажучи, твердження, що ми мислимо словами. Здається, що Твардовський не виключав, що деякі думки (неабстрактні, конкретні, ті, що відносяться до даних у сприйнятті предметів) з'являються у нас чи принаймні можуть з'являтися безслівно, хоча й можна припустити, що усвідомлення собі наявності цих думок мусить супроводжуватися їх вербалізацією (висловлення їх "до себе" чи "до інших"). В будь-якому разі у своїх поглядах про зв'язок думки і мовлення Твардовський підкреслював, що цей зв'язок є особливо тісним у випадку абстрактного мислення, або, що він "тим сильніший", чим абстрактнішими є думки. Ось показовий у цьому відношенні фрагмент:

Має місце „тісний зв'язок між думкою і мовленням, зв'язок тим тісніший, чим абстрактнішу думку він виражає [потовщення – Анна Брожек].

Тоді справа не виглядає таким чином, що нібито ми спочатку можемо мислити, і тільки пізніше вдягати свої думки в мовні шати [...] Наша думка, особливо абстрактна [потовщення – Анна Брожек], з'являється відразу у формі слова, в щонайтіснішому зв'язку з виразами мови. Якщо ж під час вираження наших думок вголос або під час їх записування ми стикаємося з початковим порядком, в якому нам насувалися наші думки, то ми так, власне, чинимо тому, що при такому узовнішенню наших думок за допомогою голосу чи письма ми відкриваємо в них певні неясності, яких ми не помічали, коли ці думки з'являлися в нашій свідомості перший раз.¹

Хоча Твардовський вважав мовлення необхідним засобом вираження принаймні деяких суджень, він не приймав твердження, що мова є їх досконалим вираженням.

Я далекий від твердження, що речення є точним і абсолютно надійним виразом наших суджень. І, дійсно, одне і те ж речення може бути виразом різних суджень, а те, що слід під ним розуміти, ми дізнаємося в даному випадку або з контексту, в якому речення було висловлене, або з наголосу, який ми кладемо на певні окремі вирази, з яких складається речення. І навпаки, одне і те ж саме судження може бути виражене різними реченнями. Тому я також не можу погодитися з думкою Прантля, що ретельно дослідивши мову, ми заодно пізнаємо і мисленнєві акти, задля вираження яких ми послуговуємося мовою.²

Ці слова вимагають коментаря.

Адже, з одного боку, справді деколи ті самі "вислови" (ряди слів) можуть виражати різні судження. З іншого боку, Твардовський, як видається, неслухно вважає, що про те, яке судження виражається в даному вислові, ми дізнаємося, між іншим, задяки інтонації. Дійсно, вислів "Ясь показав язика Алюсі" (з наголосом на "Ясь") має інший комунікаційний сенс, ніж вислів "Ясь показав язика Алюсі" (з наголосом на "Алюсі"). Це могли б бути, наприклад, відповіді на два різні питання ("Хто показав язика Алюсі?" / "Кому Ясь показав язика?"). Твардовський сказав би, що це – два такі самі вислови, які виражають різні судження, та все ж при певній інтерпретації, враховуючи наголос, як чинник, який впливає на сенс виразів, це є просто два різні вислови. Це, зрештою, є тільки одним з прикладів ширшої і активно обговорюваної проблеми: котрі елементи цілої комунікаційної ситуації є семантичними, а котрі прагматичними чинниками висловів.

За цією "обережністю" Твардовського в справі можливості вираження суджень за допомогою речень йшла його обережність у застосуванні властивостей мови в способах конструювання теорії суджень. Він писав:

В даному дослідженні граматичні речення слугуватимуть немовби риштуванням, за допомогою якого я старатимуся звести будівлю теорії суджень. Як тільки будівля буде зведена, ми скинемо риштування і можливо тоді лінії будівлі будуть виглядати інакше від ліній риштування. Іншими словами – класифікація суджень, оперта на їх логічних властивостях, буде іншою, ніж тимчасова класифікація, проведена на основі зовнішнього вираження суджень за допомогою граматичних речень.³

Коротко кажучи: граматичні складові речень не відповідають суттєвим складовим суджень, а граматична структура – логічній структурі.

4.2. Вербальне (символічне) мислення

Свій погляд про "вербальність" абстрактного мислення Твардовський підтримував за допомогою своєї теорії понять. Він вважав очевидним те, що:

¹ Twardowski (1898), с. 347.

² Twardowski (1902-1903), с. 51.

³ Twardowski (1902-1903), с. 51.

Засобом, який створює для нас можливість мислити за допомогою абстрактних прикмет є вирази мови. Ми мусимо послуговуватися мовою, якщо хочемо вже утворені поняття і прикмети використовувати для створення довільних продуктивних образів і інших понять. Ця істина є загальноновизнаною, і зазвичай виражається у реченні, що без мови людське мислення не могло б просунути вперед ані на крок, і що вищість людського розуму над розумом тварин в значній мірі залежить саме від здатності послуговуватися мовою.¹

Так зване символічне і гемісимволічне ("скорочене" мислення полягає просто у виображенні собі слів, можливо – у випадку гемісимволічного мислення – у поєднанні з певними додатковими психічними діями.

Той, хто виображує собі, наприклад, вирази "форма повного місяця", які є назвою певної прикмети, помітить, що у його свідомості спочатку виникне загальний образ місяця, в якому форма приверне до себе більшу увагу, ніж інші прикмети. Якщо потім він буде намагатися затримати у свідомості одночасно і поряд з образом загального повного місяця ще й образ даної назви, повторюючи собі у думці вирази "форма повного місяця", то він помітить, що поряд зі згаданими образами (виразів і місяця) в його свідомості з'явиться усвідомлення окремішності форми. Таким чином сам образ назви прикмети немовби автоматично тягне за собою утворення поняття, яке означає дана назва. [...]

Коли ми виображуємо собі вираз мови, який називає певну прикмету, то, якщо ми цьому не перешкоджаємо, цей образ тягне за собою виникнення у свідомості образу предмету, якому прислуговує дана прикмета, а також образ судження, в якому ми усвідомлюємо собі окремішність прикмети. Такому цілковитому розгортанню ряду стає, однак, майже завжди на перешкоді та обставина, що наша увага не може одночасно звертатися в різних напрямках, а появу поняття прикмети ми зазвичай викликаємо не завдяки уявленню собі окремої прикмети, а з метою порівняння однієї прикмети з іншою, або поєднання їх у продуктивних образах ітд. Отже, зайнята цими діями увага не може займатися одночасно образами, з яких складається поняття; а якби вона звернулася до них, то вона не могла б супроводжувати дії нашої свідомості, для яких, власне, ви викликаємо поняття. Саме тому ми зупиняємося на перших двох чи на першому образі у ряді, який міг би в нашій свідомості розгорнутися внаслідок першого образу.

Таким чином, виникають дві форми дещо скорочених понять абстрактних прикмет. Перша, більш наближена до властивого поняття, складається з образу назви прикмети і з загального образу предмету, якому притаманна дана прикмета. [...] Друга полягає у виображенні самої назви прикмети; послуговуючись цією другою формою ми зупиняємося на першому образі ряду, залишаючи осторонь два останні образи. Оскільки ж мислення, яке користується образами самих виразів, з часів Ляйбніца називається символічним, першу форму скорочених понять відірваних прикмет я б назвав напівсимволічною.

Ані напівсимволічне, ані символічне уявлювання собі прикмет не є дійсним поняттям прикмети. Адже поняття з необхідністю вимагає усвідомлення собі окремішності прикмети. Так само не можна вважати символічне чи напівсимволічне уявлювання собі прикмети виображенням прикмети. Що стосується символічної форми, то щодо цього напевно ні у кого немає сумнівів, адже символічне уявлення прикмети є не чим іншим, як виображенням назви, яка називає прикмету. З іншого боку можна б припустити, що уявляючи собі прикмету напівсимволічно ми її собі виображуємо. На основі такого припущення було зроблено висновок, нібито ми можемо виображувати собі відірвані прикмети; звідси беруть свій початок теорії, які вбачають сутність поняття певної прикмети у зверненні уваги на одну прикмету виображеного предмету без врахування решти прикмет.²

¹ Twardowski (1898), с. 160.

² Twardowski (1898), с. 162.

4.3. Мовлення як інструмент мислення

Твардовський, який, зрештою, протягом усього свого життя гаряче любив музику, а в молодості навіть задумувався над кар'єрою піаніста чи диригента, також звертав увагу на наступну аналогію, чи швидше дисаналогію між відношенням мислення і мовлення, з одного боку, і відношенням між музикою і нотами, з іншого боку:

Не можна розуміти відношення мислення до мовлення на кшталт відношення, наприклад, між виображеною (такою, яка уявно грає нам у вусі) мелодією і її вираженням за допомогою нот. Багато людей чудово виображують собі мелодію, але мало хто вміє записувати її нотами. Ця справа є нелегкою, а нотні знаки мають з вираженими у них звуками чисто конвенційоальний зв'язок. Людське мовлення ж не є системою конвенційоальних знаків, а передоусім воно не є тільки зовнішнім виразом мислення, а є також її інструментом, за допомогою якого ми можемо мислити абстрактно; мислячи, ми мислимо словами, а отже мовленням.¹

Тут можна було б додати наступну річ. Зв'язок між виображуваною (тою, яка, власне, сприймається на слух, чи пригадується) мелодією, а нотами, які її відображають, є ближчим, ніж той, який існує між виображуваним (тим, який сприймається на слух, чи пригадується) виговоренням слова і його записом за допомогою літер. Розмовна мова може існувати без свого письмового відповідника подібно як мелодія може існувати без нот. Як бачимо, Твардовський стверджує, що з мисленням і мовленням справа виглядає інакше.

Теоретик музики, однак, помітить, що музична нотація відіграла величезну роль у визначенні напрямів розвитку музики. Адже вона зробила можливим не лише написання дуже складних музичних творів, призначених для великої кількості виконавців (яким без нот було б важко вивчити відповідні партії). Музична нотація також у деякій мірі визначає такий а не інший «музичний матеріал»: на традиційному нотному стані не вдасться записати, наприклад, чвертьтони ітд. Отже, з одного боку, вона є «витвором» певної музичної культури, а з іншого боку – її "фіксатором".

Подібно справа виглядає з відношенням між мовленням і мисленням. Мовлення, з одного боку, є таким, а не іншим, тому, що воно є витвором людей, які мислять так, а не інакше, і є так, а не інакше, пристосованими до оточуючого світу. Однак, з іншого боку, цей інструмент впливає на спосіб мислення тих, хто ним послуговується і "зафіксує" такий, а не інший, образ світу, який народжується на його ґрунті. Цю думку Твардовський виражає наступним чином:

Людське мовлення не тільки посередньо впливає на наше мислення як інструмент, за допомогою якого чужа думка входить у нашу свідомість, але й самою своєю формою, своєю структурою вона здатна нашим думкам надати певну спрямованість і зробити їх таким чином від себе залежними.²

Можна сказати, що такий, а не інший спосіб мовлення разом з нашим біологічним інструментарієм співтворить наші аналітичні категорії, які полегшують, або й взагалі роблять можливим упорядкування пізнання. Такими категоріями є суб'єкт і предикат. В нашому природному підході до світу предметами, до яких ми відносимося, є речі і особи, щодо яких ми стверджуємо різні властивості. Ці речі і особи ми називаємо "природними" суб'єктами речень. Коли ми суб'єктами речень робимо абстракти³, то ми починаємо про них думати так, якби вони були незалежними предметами, подібно до конкретів⁴ (речей і осіб). Саме такий приклад гіпостазування абстрактів подає Твардовський для демонстра-

¹ Twardowski (1919-1920), с. 347.

² Twardowski (1906), с. 70-71.

³ Абстракт – у семіотичній термінології об'єкт, який не є часопросторовим індивідом (не є річчю або людиною) [примітка перекладача].

⁴ Конкрет – у семіотичній термінології об'єкт, який є часопросторовим індивідом (є річчю або людиною) [примітка перекладача].

ції згубного впливу мовлення на мислення (пізніше поглиблений аналіз цієї проблеми провів Тадеуш Котарбінський). Твардовський звертає увагу на те, що, коли ми творимо такі іменники, як "випадок" чи "щастя", то ми починаємо думати, нібито десигнати¹ цих термінів є такими ж предметами, як і десигнати конкретних назв:

І тоді ми думаємо, що "випадок" є чимось так само реальним як людина, що "доля" і "щастя" є якимись істотами, які управляють перепетіями людського життя.²

* * *

Позицію Твардовського у справі відношення мовлення і мислення можна б у стислій формі виразити наступним чином.

По-перше, чим абстрактнішим є мислення, тим сильніше йому потрібне мовлення. По-друге, мовлення є інструментом мислення: "так, як кожна істота мусить рухатися відповідно до будови своїх органів, за допомогою яких вона рухається, так теж мислити можна тільки так, як нам дозволяють засоби мислення".³ По-третє, мовлення як інструмент мислення може бути джерелом помилок в мисленні.

Як я згадувала у "Вступі", Твардовський захищав тезу, що з огляду на тісний зв'язок між мисленням і мовленням неясне мовлення є свідченням неясного мислення. Додаймо на завершення, що у зв'язку з цим вправління у ясному мовленні (і писанні) є в певному сенсі засобом "змушування" себе до ясності мислення.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Twardowski, Kazimierz (1919-1920). O jasnym i niejasnym stylu filozoficznym. У: Twardowski (1965), сс. 346-348.
2. Twardowski, Kazimierz (1898). Wyobrażenia i pojęcia. У: Twardowski (1965), сс. 114-197.
3. Twardowski, Kazimierz (1902-1903). Teoria sądów. У: Twardowski (2013), сс. 28-53.
4. Twardowski, Kazimierz (1906). Niezależność myśli. У: Twardowski (2013), сс. 63-74.
5. Twardowski, Kazimierz (1965). Wybrane pisma filozoficzne. PWN, Warszawa.
6. Twardowski, Kazimierz (2013). Myśl, mowa i czyn. Część I. Copernicus Center Press, Kraków.

ПЕРЕКЛАД З ПОЛЬСЬКОЇ: СТЕПАН ІВАНІК

¹ Десигнат – у семіотичній термінології часопросторовий об'єкт, який позначає (десигнує) певна назва [примітка перекладача].

² Twardowski (1906), с. 71.

³ Twardowski (1906), с. 71.